

The Constitution of Ukraine, which in Art. 3 found that "man, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities. The assertion and maintenance of human rights and freedoms is the main responsibility of the state. "At the same time, Ukraine has not only modern mechanisms for the establishment of constitutional rights and freedoms, but also their protection.

Keywords: human rights and freedoms, protection of human rights and freedoms, human rights activists, human rights NGOs, international human rights organizations.

УДК 340.12

О. М. Литвинов

**ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СПРОБА
КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ САМОКРИТИКИ.
Стаття перша. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ
ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ
МЕТОДОЛОГІЙ ТА ТЕРМІНОЛОГІЙ.
Частина 2. ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ: СТАЛІ
(ЗАГАЛЬНІ) ТЕРМІНОПОНЯТТЯ**

Питання термінології в процесі дослідження права як феномену культури проаналізовано у взаємозв'язку з методологічними проблемами формування та здійснення культурологічного підходу у філософії права. Розглянуто ключові категорії концептуального рівня: культура, право, вторинні культури тощо. Доведено думку про необхідність апелювання до методологічних досягнень світової (західної) філософії ХХ століття, на основі яких запропоновано формування культурологічного підходу, що спирається на засадничі ідеї Аристотеля. Показано практичну доцільність і ефективність такого підходу на прикладі аналізу сучасного вітчизняного законодавства.

Ключові слова: право, культура, філософія права, правознавство, феномен, феноменологія, онтологія, термінологія, вторинні культури.

Постановка проблеми. Цей текст є продовженням статті про особливості формування та використання методів дослідження права як феномену культури та пошуків посилення такої дослідницької позиції через урахування критичних зауважень її опонентів¹. Іншим боком зазначеної проблеми доцільності культурологічного підходу є питання

¹ Див.: Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. Частина 1. Про методологію* // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. Вип. 1 (81). С. 297-304. Розміщення статті в розділі «Трибуна викладача» науково-теоретичного журналу може бути визнано за доцільне на підставі того, що питання, які там розглядаються, є частиною курсу «Теоретичні та філософські проблеми права» за програмою підготовки здобувачів наукового ступеня доктора філософії за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти за спеціальністю 081 «Право», але змістовно він також відповідає вимогам, що висуваються до розвідок розділу «Загальнотеоретичні проблеми держави і права», у якому розміщено цей текст.

термінологічного оформлення позиції, що відстоюється, а це означає потребу й прояснення змістовного наповнення та смислових значень (або конотацій) як загальнонавжаних термінопонять, так і тих, що були запропоновані як новели в працях самого автора. У запропонованому тексті увагу буде приділено здебільшого першим, тобто загальним поняттям, на які спираються наміри довести продуктивність думки про інтерпретацію права насамперед як феномену культури, а також попереднє пояснення понять, які не є вживаними в правознавстві, наприклад, «вторинні культури» або «другий осьовий час», але відомі досить вузькому колу культурологів, чи то є створеними на основі наявних понять – у цьому випадку йдеться про історичну науку та філософію історії («осьовий час» – концепція К. Ясперса, на сьогодні визнана світовою науковою спільнотою). У найбільш широкому сенсі йдеться про те, що оперування звичними для правознавця поняттями (термінопоняттями), зокрема й такими, що мають категоріальний статус, не завжди дає змогу адекватно відбивати процеси, що відбуваються й що відбувалися (охоплюючи й процеси мислення), а це вимагає тієї аналітичної та синтетичної роботи, що пропонується в цій праці. До того ж на тлі очевидного зростання ваги персоналізації в соціумі, включаючи комунікативні дії, зростає значення пояснювальної функції, яка забезпечується екзистенційним напруженням, а це, своєю чергою, ставить логічно обґрунтовані межі догматизму та надмірної формалізації указаних процесів. Зі спиранням на ідею прав людини – невідчужуваних прав людини – це дає змогу більш докладно висвітлювати все, що стосується правової реальності, що також підвищує значущість питання термінології в зазначених ракурсах. Звідси *актуальність теми цієї розвідки*, якщо навіть не вдаватися до світоглядного аспекту проблеми, який на сьогодні також є надзвичайно важливим: маємо на увазі насамперед вербальну еквілібристику в смисловому полі міжнародного права та продовження практики перекидання смислів представниками «вторинних культур» (що розглянемо і в цій статті).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поданих у частині 1 цієї статті точок зору [1, с. 298] тут додам короткий огляд досить показової праці «Аналіз культури, дослідження культури і права: рух до правового реалізму» [2], а також відомої статті Р. Котерела «Право в культурі» [3]. Перша праця є збіркою статей, загальна спрямованість яких – якщо гранично коротко – є культурологічною, але головною метою її (праці) загалом є дослідження шляху формування найвпливовішого й на сьогодні напрямку правової думки – юриспруденції (у термінології англо-американських правників, до речі, якщо йдеться про навчальний курс з цієї назвою, він майже повною мірою змістовно відповідає тому, що в нас означається як філософія права і частково як теорія права, але це є темою окремого дослідження). Правовий реалізм [4] – знов-таки, якщо гранично коротко – є подальшим поглибленням і розвитком прецедентного права, що спирається насамперед на практику судів (точніше – суддів), а прискіпливий аналіз судових рішень і привів науковців (часто вони також судді й водночас професори університетів) до

виявлення непересічного значення категорії культури, що дало змогу зокрема навіть розглядати «право як культуру» (це назва однієї з перших статей збірки за авторства Н. Мейзі [2, с. 37-72]). Тобто, моє наполягання на тому, що право є категорією культури [5, с. 134-248], а культура є правовою категорією [5, с. 36-133], що викликало багато питань і заперечень у вітчизняних юристів, не є вельми оригінальним для мислення правників у правових державах, як то ми звичайно називаємо в цьому випадку США.

Тому вважаю за потрібне виокремити екзистенційний аспект проблеми, що стосується ракурсу, у якому ми її розглядаємо: значна змістовна різноманітність у самих спробах осмислити право як соціальний регулятор, який має, як з'ясовують у цьому випадку американські дослідники, дотичність до таких же різноманітних проявів культури. А це осмислення спирається й на спроби порівняння з іншими сферами втілення людської раціональності як пошуків способів здійснення людських прагнень поліпшення свого існування, і на виявлення зв'язків із суто прагматичними сподіваннями людини на можливості реалізації свого потенціалу кожним індивідом. Такі розвідки та роздуми людей, які здійснюють свої плани і мрії в умовах забезпечення свободи дії, не завжди сприймаються людьми, які існують у межах «вторинних культур», до яких належимо й ми, тобто культур імітаційних (у цьому випадку йдеться про сферу правову, але не тільки) [5, с. 108-133], а це є величезною проблемою не тільки суто логіко-раціонального штибу; тут виникають пересуди й забобони, що спираються на звичайну афективність. Йдеться насамперед про неспроможність визнати цю свою вторинність, йдеться про заздрість, яка викликає агресивність, – і тоді питання виправдання культурних стереотипів через відстоювання традицій стає ґрунтом не тільки не визнання навіть того, що може поліпшити життя чи навіть уже його поліпшило, а й не сприйняття та навіть знищення носіїв таких ідей і такого світогляду. Той бік або шар культури, який спирається на традиції забобонів і дихотомію «свій-чужий», переходячи в дії політичного характеру, «розвертає» в минуле навіть соціальний час, де право інтерпретується як винятково або переважно як сила жорстка, фізична або військова, а не сила розуму та гуманістично наповнених моральних (морально-релігійних) норм, що має підтримку всіх або більшості (тобто є легітимною). А це є також питанням і термінології, що відбиває глибинні світоглядні процеси, які можуть мати величезний вплив на величезні маси людей (наприклад, сучасне цюкування термінопоняття «толерантність» вищими ієрархами православної церкви Московського патріархату [5] та інтерпретацію захисту прав людини як «єресь» [6]).

Формування цілей. Головною метою розгляду питання термінології є уточнення термінопонять, на яких ґрунтується загальна концепція тлумачення права як феномену культури, що запропонована автором. У цій частині статті йдеться здебільшого про термінопоняття, що широко вживаються в науковій літературі, у наступній частині – про такі, що є авторськими конструкціями як результати дослідження. Одним з найважливіших результатів є констатація гуманізації взаємовідносин і взаємодії людей як культурного (культурно-історичного) процесу, де

постійно відбувається переведення окремих дій і форм відносин за межі культури як суто людського способу існування у сферу кримінального, тобто неприйнятного, а тому не тільки поняття права, але й поняття культури потребує уточнення для використання в дослідженні проблем філософії права та юридичної науки загалом.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити з формулювання проблеми, що обговорюється («Право як феномен культури»), то першим термінопоняттям, до якого слід звернутися, є «право». Але розгляд почнемо з того, що обумовлює контекст і функціонування самого права, і, з урахуванням спрямованості дослідження, специфіки підходу до його інтерпретації. Це категорія культури, яку в XX столітті було поставлено в центр уваги соціально-філософських концепцій, а стрижнем такого підходу в змістовному плані стали питання мови, у плані методологічному – феноменологія. Роль своєрідного ланцюга або мосту, що пов'язували й пов'язують на сьогодні ці шари інтелектуального поступу людства до розуміння себе (тобто людини й суспільства) перебрала герменевтика. Те, що ми були відсторонені від цього поступу з причин ідеологічно вибудованої «залізної завіси», сервільною прислужницею якої була і юриспруденція (термінологічно втілювалася в поняттях «соціалістичне право», «соціалістична законність», «критика буржуазних концепцій...» будь-чого тощо), не позбавляє нас сьогодні від потреби інтелектуальної напруги передусім щодо адекватності усвідомлення того становища, у якому ми опинилися, і, відповідно, у потребі його подолання. До того ж намагання повернути нас знову до такого примітивізованого з точки зору реалій ХХІ століття становища не припиняються, набуваючи гострого й жорстокого вигляду, про що коротко вже було сказано (на прикладі архаїчного заперечення найвищих моральних і правових досягнень людства – толерантності та ідеї невідчужуваних прав кожної людини, які, до речі, побудовані, як відомо, насамперед на цінностях, що їх відстоював засновник християнства).

Величезна кількість визначень культури, охоплюючи й змістовне «перетинання» з іншими категоріями, насамперед «цивілізацією», не повинна нас уводити в оману на рівні буденної свідомості (дуже розповсюджена помилка в працях і діяльності радянських і пострадянських учених). Йдеться про те, що це є звичним явищем, а зазначена кількість свідчить лише про значущість цієї категорії в житті людей. Те ж саме стосується й суто змістовного боку цього питання, оскільки однозначно мислить лише школяр або людина з відповідним рівнем освіти, тобто розвитку. Це для неї, скажімо, математика є точною наукою, а для справжнього науковця-математика – ця наука є найбільш неточною і заплутаною, спираючись, як зазначав видатний математик і філософ Б. Расел, на те, що є приблизним (я б доповнив, і на те, чого загалом не існує в матеріальному світі на кшталт числа або прямої лінії), а в наукових пошуках у цій галузі знань («точних науках») головним є інтуїція, як зазначав А. Енштейн.

Але це не звільняє кожного дослідника визначати та пояснювати свою точку зору щодо тих понять, які він використовує у працях, оскільки, як влучно висловився відомий біолог і письменник Ж. Ростан, можна порозумітися з тими, хто розмовляє іншою мовою, але не з тими, хто в ті ж слова вкладає зовсім інший смисл [Цит. за: 8, с. 52].

Зміст термінопоняття «культура», що його пропонується розуміти як правову категорію (насамперед з причин вагомого значення норми та загалом нормативності), спирається й на етимологію (беручи за основу латину), і на історичне наповнення цього змісту, і на безліч конотацій, тобто смислових значень. Розуміння культури як «способу буття людини» (позиція, що розроблялася українськими філософами і культурологами) уточнюється через класичну Аристотелеву класифікацію якостей людської душі, де ми виокремлюємо суто людське (притаманне тільки людині), тобто розум. Повертаючись до проблематики методології, потрібно одразу виділити здійснене в такий спосіб розмежування з підходом антропологічним, тобто таким, що враховує й інші якості душі, притаманні людині, – рослинну й тваринну. Нагадаю, що метою такого розмежування та розробки іншого – культурологічного – підходу до дослідження права було змістовне конструювання категорії культури саме в правознавстві, оскільки в наявній на сьогодні літературі надто часто натрапляємо на багатозначність і неточність у її тлумаченні (де право має предикативну форму і йдеться про «правову культуру»). Навіть більше, якщо ми звернемося до підручників з теорії права (теорії права і держави) і з філософії права, то побачимо, що поняття «правова культура» розглядається в нерозривному взаємозв'язку з поняттям «правова свідомість», що є, звичайно, правильним, але надто незрозумілим для тих, хто лише починає вчитися, опановуючи юридичний фах (термінологічне розрізнення не отримує належного рівня аргументації щодо його необхідності). Як видається, зроблено певний крок у бік більш точного визначення також і поняття правової культури.

Дальшими логічними кроками було, по-перше, розмежування понять культури і цивілізації. У межах права та правознавства виявилось достатнім спиратися на поняття «позитивні наслідки» і «негативні наслідки», залишаючи питання суто позитивного і негативного як варіант дослідницького простору через їх конкретизацію (історичну, регіональну, етніонаціональну тощо). Для послуговування в площині права і правознавства цього виявилось достатнім, оскільки, незалежно від змістовного наповнення таких мовби умовних понять, вони завжди залишаються. Їх синонімічність, що є дуже поширеною у вжитку, охоплюючи й наукову літературу, долається через запропоноване тлумачення цивілізації як певного технічного боку або аспекту культури, і тоді обсяг понять стає частково загальним. Водночас актуалізується питання взаємодії техніки і права, що є досить розробленим у філософії ХХ століття, а за останні десятиліття стало нам відомим ще й завдяки перекладам.

По-друге, для встановлення хронологічних (часово-просторових) якісних характеристик уже самого поняття культури в праві (утім, як також з'ясувалося, і не тільки в праві) виникла потреба виокремлення таких

характеристик, що мали б пояснити різницю в якості вже самих наявних правових систем, але в найзагальнішому плані. Було запропоновано поняття «вторинні культури», яке вже використовувалося в культурології (А. Вебер) і філософії історії (К. Ясперс), але настільки поодинокі, що авторів це стало відомим після досить тривалого використання у своїх працях. Зауважимо, що змістовно це термінопоняття не збігається з указаними авторами, або ж збігається частково; головним тут є виокремлення імітаційності та некреативності таких культур через відкидання позитивного значення нового. У сфері правовій маємо один з найбільш прикрих прикладів такої імітаційності, коли здоровий глузд і культурне (тобто суто людське або позитивне для людини) гине в безлічі симулякрів, чи то документальних, чи то діяльнісних, у суто філософсько-логічному плані відбувається елементарна підміна смислів (нескінченні логічні помилки й термінологічна неточність, яку, до речі, Р. Декарт вважав причиною більшості людських негараздів). Ступінь виконання конституційних приписів це ілюструє яскраво та показово. А те ставлення до нового, про яке йшлося, відтворюється і в тих прикладах щодо прав людини, що їх наведено вище: типове для реакції представників вторинних культур.

Де кілька слів про історичну конкретизацію таких положень. У часовому ракурсі це історичні епохи до появи та реалізації ідеї прав людини як рівних прав кожної людини. У просторовому ракурсі велику інструментальну роль відіграють поняття Заходу і Сходу в їхньому не географічному, а культурному (культурно-історичному) значенні. До речі, саме через ці поняття до культурних основ правової проблематики долучаються вітчизняні правознавці, до того ж не тільки філософи й теоретики та історики права, а й представники галузевих юридичних наук, зокрема кримінального права (О. Костенко), цивільного права (Є. Харитонов), кримінології (Б. Розовський) та інших. Їхня певна метафоричність є більше перевагою, аніж недоліком, оскільки сама метафора має доволі значне логічне підґрунтя, як і будь-яке образне висловлювання, що має міфологічне походження. Для розуміння права як феномену людського буття, який є потрібною умовою формування суспільності, така метафоричність зокрема є шляхом до людини, і тоді значення культурного контексту стає особливо виразним. Феноменологічність утілює антропологічні характеристики людини через культурні коди чи архетипи в різний спосіб, утім нормативність тут відіграє вирішальну роль. З такої точки зору стає більш окресленою обмеженість позитивістської позиції в її класичному або найбільш розповсюдженішому вигляді, тобто коли право інтерпретується тільки як закон чи інші формалізовані прояви влади.

Останнє й викликає у колах юристів, особливо вихованих у традиціях радянських підходів до розуміння й тлумачення права, той спротив, який аргументується надто часто відсутністю такого розуміння та, відповідно, такої практики в нас і на сьогодні. Що мається на увазі? Передусім неможливість або неспроможність виходу за межі формалізованих норм, навіть якщо вони суперечать і здоровому глузду, і уявленням про

справедливість. Ще більше, навіть апеляція до раціонального в чинному законодавстві, охоплюючи і його процесуальний аспект, стикається з такими архетипами, що їх спотворюють, але це може сприйматися як щось дозволене. Складність і цих міркувань, і ситуацій, про які йдеться, доволі адекватно пояснюється в межах антропологічного підходу, який інтенсивно розвивається на сьогодні. Але вирішення багатьох питань у так званій практичній площині згаданими чинниками й гальмується. Тому запропонований культурологічний підхід, що спирається на раціональні структури мислення, виглядає більш адекватним (насамперед у розумінні відповідності способів вирішення їх меті), ніж навіть підхід антропологічний, де в тлумаченні культури маємо широкий спектр складових тиску на свідомість, коли культура розуміється як така, що уміщує афективні складові. Винесення їх за межі культури в її правовому чи, скажімо, і в юридичному аспекті (очевидно, у сферу біологічного, точніше проявів біологічного) підкреслює значення раціональної нормативності, тобто правових законів, що, з іншого боку (хоча це може виглядати дещо парадоксальним), підкреслює справжність права як фіксованої культурної норми, чим і є закон або позитивне право. Отже, маємо необхідність констатувати не тільки правомірність розуміння й тлумачення культури як правової категорії [9], а й висновку, що має практичне значення: культурологічний аналіз законодавства (якщо прийняти за основу запропоноване розуміння культури) стає ефективним інструментом його експертної оцінки або окремих фрагментів (статей, розділів) законів. Звісно, що конкретизація такої роботи відбувається за допомогою насамперед герменевтичного методу, що було продемонстровано на прикладі ст. 271 КК України [10].

Звідси стає зрозумілим, що критика й навіть відхилення чи відкидання запропонованої позиції, що було неодноразово продемонстровано при обговоренні позиції, викладеної вище, є значною мірою результатом нерозуміння складних за змістом категорій і їх взаємозв'язків з іншими категоріями як права, так і інших сфер соціального знання. Особливо це стосується категорій, які є засадничими, як, скажімо, справедливість, що лежить в основі не тільки права й правознавства, а й моралі та етики. Притаманна радянському та пострадянському правознавству (точніше – юриспруденції) тенденція до редукціонізму (постійного спрощення) як спадщина попереднього ідеологічного тиску також редукованого марксизму, що її було розглянуто з культурологічної точки зору, надала можливість виявити закономірність історичного розвитку права, а саме: поступово все більше діянь культура виводить за свої межі у сферу неприйнятної, включаючи й кримінальне. Звісно, що йдеться не про виделку та правила поведінки з нею тощо, а про діяння більш серйозні, наприклад, убивство. З цієї точки зору проаналізовано й проблему корупції, що має досить складну структуру як об'єкт наукового дослідження. Запропонований інструментарій дослідження цієї проблеми автор планує використати для аналізу ситуації, що має також значні ознаки корупції на найвищому державному рівні: маємо на увазі неймовірне та невинуватене з логічної та етичної точки зору підвищення заробітної платні суддям

насамперед Верховного та Конституційного судів. У такій роботі буде також використано суголосний культурологічному підходу метод правового економізму, який також розглянуто з точки зору значення в його обґрунтуванні саме культурної (культурно-історичної як етичної, а також літературної) складової – це концепція найбільш цитованого в історії юридичної науки сучасного правознавця, філософа права і судді Верховного суду США Р. Познера та сучасного литовського теоретика і філософа права А. Вайшвілі [5, с. 549-575]. Р. Познер такого роду та інші привілеї можновладців (а в цьому випадку йдеться про судову гілку влади) назвав «безкоштовним проїздом», іронічно підкреслюючи їх аморальність і антиправову сутність; А. Вайшвіла висловлюється більш жорстко, характеризуючи це як «агресію проти суспільства» [11, с. 16-17].

Концептуальний підхід до права як феномену культури потребує додаткового прояснення поняття феномену та особливостей тієї спроби звернення до феноменологічного методу, що здійснив автор статті. Спочатку про термін «феномен». До пояснення, що надавалося, треба додати таке (з огляду на запитання та зауваження колег). По-перше, для нашого правознавства, як позбавленого багато десятиліть адекватного часу дослідницького інструментарію, є досить складним розуміння: а) самої цієї відсталості та обмеженості; б) інструментарію як методів дослідження, що виходить за межі усталеного (найбільш розповсюдженого) уявлення про спрямованість та евристичну цінність філософських знань; в) феноменологію як прояв безпосереднього зв'язку свідомості зі світом речей. Останнє в інтерпретаціях, запропонованих для розуміння права, вимагало звернення не стільки до структур свідомості як здатності абстрактного мислення, скільки до звичного для вітчизняного правника конкретно-образного, тобто міфологічного мислення, що домінує і в суспільстві загалом, і в соціальній сфері, де головним є правничий зміст. Для розуміння права і прав людини як феноменів людського буття було здійснено елементарне порівняння з певними аналогіями насамперед математичними – і арифметичними (число), і алгебраїчними (формули, зокрема корінь квадратний), і геометричними (пряма лінія). Аналогія з такими відсутніми в матеріальному світі сутностями, без яких людина не може існувати, з правами людини, є, скажімо, певним «дитячим варіантом» роз'яснення феноменологічності правових явищ, дальше існування яких розглядалося вже в контексті того способу людського буття, що означається як культура. Тому поняття феномену означає також і певну межу права, тобто те, що виключає неприйнятність його природі, наприклад, свавілля. Останнє робить безглуздом апелювання до тих інтерпретацій права, що спираються на, по суті, варварські підстави або чинники, насамперед жорстку силу, навіть попри те, що багато чого з цих інтерпретацій є навіть звичними не тільки для пересічного громадянина (обивателя), а й для спеціаліста-юриста. Не сприйняття такого (щойно викладеного) погляду, як на мене, є наслідком тих редукованих ще за часів радянських постулатів щодо пояснення світу, які спотворювали й погляд на світ, і, відповідно, життя

людей. Автор наводив деякі з прикладів, найбільш показовими з яких є ставлення до генетики та кібернетики як «буржуазних лженаук», продемонстроване напівосвіченими радянськими керівниками на межі 1940-1950-х років, що відкинуло нас від досягнень неспотворених ідеологічними химерами суспільств на багато десятиліть назад. І таке не в перший раз.

Звідси витікає значення того «як», що поєднує «право» з «феноменом», а потім ускладнюється апеляцією до культури, але вже в чітко визначеному ракурсі розгляду, про що вже йшлося. Тому й це надкоротке слово потребує хоча б такого ж надкороткого герменевтичного екскурсу. «Як» – це сполучник, що посилює твердження у вигляді сукупності смислів з одночасним виокремленням та підкресленням визначального з них. Формулювання «право – феномен культури» або «право є феномен культури» з філологічної точки зору є ідентичними тому, де використано сполучник «як», але герменевтичне посилення через останнє (сполучник) надає уточнювального спрямування в бік «феномену культури», а це для юридичної думки, як видається, є вельми важливим. Це потребує спеціального розгляду (зокрема з позицій, розроблених М. Гайдеггером у його класичному «Бутті і часі»), а поки що треба зафіксувати важливість цієї думки для підтримання та посилення ідеї щодо гуманістичного змісту права як його – права – призначення.

Що ж до категорії «право», то розкриттю його змісту й можливих смислів у найбільш адекватних виразах і термінопоняттях підкорена загалом сама спроба формування того підходу, що його пропонується визначити як культурологічний.

Висновки. До головних висновків вищевикладеного віднесемо такі:

1. Питання термінології права і правознавчого дослідження є тісно пов'язаними, відбиваючи високий ступінь і смислової єдності, і суто технологічного (словникового) втілення, але реальне наповнення будь-якого терміна (термінопоняття) залежить від культурного контексту.

2. Поняття культури може вважатися засадничим у правознавстві, оскільки є втіленням суто людського (розумного, раціонального) у регулятивній та організаційній сферах людського буття, набуваючи значення синоніму людського як прояву її – людини – найкращих якостей.

3. Поняття феномену визначає не тільки особливість і своєрідність будь-якого явища, а й означає його смислові межі, формуючи розуміння онтологічних засад культурних явищ щодо того, що є позитивним для людини, а сполучник «як» посилює герменевтичне виокремлення такого позитиву.

4. Поняття права у межах культурологічного підходу набуває винятково людиноспрямоване тлумачення через принципове спирання на розумні (раціональні) якості людської природи. Використання такого підходу може принести важливі практичні результати в процесі застосування його до чинного законодавства, але ще більш важливим виглядає попередній культурологічний (у запропонованому сенсі) аналіз законопроектів.

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. Частина 1. Про методологію. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1 (81). С. 297-304.
2. Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Law : Moving Beyond Legal Realism / [edited by Austin Sarat and Jonathan Simon]. – Durham and London : Duke University Press, 2003. – 366 p.
3. Cotterrell, Roger. Law in Culture / Roger Cotterrell // Associations. – 2003. – № 7 (1). – P. 213–225.
4. Погребняк С. П. Правовий реалізм // Велика українська юридична енциклопедія. Харків : Право, 2017. Т. 2. Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. С. 673-677.
5. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
6. Патриарх Кирилл: Толерантность – пройденный путь в развитии межрелигиозных отношений. URL: <http://www.pravmir.ru/patriarx-kirill-tolerantnost-projdennyj-put-v-razvitiimezhreligioznyx-otnoshenij/>.
7. Патриарх Кирилл: Права человека – это ересь, революция против Бога. URL rosbalt.ru/moscow/2016/03/20/1499460.html?utm_campaign=transit&utm_source=mirtesen&utm_medium=news&utm_from=mirtesen
8. Семенченко Н. Образование и интеллект. Киев : «Саммит-книга», 2010. 80 с.
9. Литвинов О. М. До обґрунтування поняття «культура» як правової категорії : смислові витoki та термінологічні втілення (нотатки на сторінках книжки Йогана Гьойзінґи). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 3. С. 3–13.
10. Литвинов О. М. Кримінальна юстиція як кримінальна спільнота (філософсько-правові аспекти прихованих інтенцій культури в юридичній термінології). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Вип. 2. С. 291-301.
2. Литвинов О. М. Про концепцію правового економізму Річарда Познера (філософсько-культурологічні роздумування на тлі деяких проблем сучасної України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 1. С. 5–18.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2018

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры: опыт концептуальной самокритики. Статья первая. О целесообразности постановки проблемы и некоторые вопросы методологии и терминологии. Часть 2. О терминологии: устоявшиеся (общие) терминопонятия

Вопросы терминологии в процессе исследования права как феномена культуры анализируются в взаимосвязи с методологическими проблемами формирования и осуществления культурологического подхода в философии права. Рассматриваются ключевые категории концептуального уровня: культура, право, вторичные культуры и т. п. Доказывается положение о необходимости

апеллирования к методологическим достижениям мировой (западной) философии XX века, на основе которых предлагается формирование культурологического подхода, который опирается на основополагающие идеи Аристотеля. Показана практическая целесообразность и эффективность такого подхода на примере анализа современного отечественного законодательства.

Ключевые слова: право, культура, философия права, правоведение, феномен, феноменология, онтология, терминология, вторичные культуры.

Lytvynov O. Law as a Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-criticism. Article One. On the Appropriateness of Formulation the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. Part 2. On the Terminology: Set (general) Terms-Notions

The questions of terminology in the process of the study of law as a cultural phenomenon are analyzed in connection with the methodological problems of the formation and implementation of the culturological approach in the philosophy of law. The key categories of the conceptual level are considered: culture, law, secondary cultures, etc.

The author proves the necessity of appealing to the methodological achievements of the world (western) philosophy of the 20th century, on the basis of which it is proposed the formation of a culturological approach that is based on the fundamental ideas of Aristotle. Preference is given to phenomenology (and phenomenological hermeneutics), as well as ontology. The meaning of the concept of "phenomenon" as a result of ascertaining the presence of its boundaries in the ontological section through the particle "as" is considered. Practical expediency and efficiency of such approach is shown on an example of the analysis of the modern domestic legislation.

The indication in the title of the article about the appropriateness of his angle is also an explanation of the introduction of new terms for the jurisprudence (terminology) or giving new additional meanings to the terms already available. There is no certain arbitrariness of the author, the appeal to them follows from attempts to explain the function in government, especially, its erosion in the most complicated processes of state building in post-totalitarian societies, primarily in Ukraine.

The peculiarity of this text is the clarification of the content and some meanings of the terminology, which is well established in jurisprudence, including the philosophy of law. Clarifications and explanations are the result of critical remarks made by various opponents of the author of this article. The negative significance of such a quality of culture as imitation is emphasized, which became the main reason for defining such cultures as "secondary" cultures. This is also manifested as the quality of legal culture.

An attempt has been made to provide additional arguments for the separation of the concepts of legal culture and legal consciousness, which are not always clearly separated in the theory of law and state. The assumption of the corruption component in the process of judicial reform in Ukraine was advanced on the basis of the culturological approach developed, as well as the culturological approaches in the jurisprudence of the USA (R. Pozner) and Lithuania (A. Vaishvila).

Keywords: law, culture, philosophy of law, jurisprudence, phenomenon, phenomenology, ontology, terminology, secondary cultures.